

Δια Βίου Μάθηση, Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνιών και ελεύθερος χρόνος.

Αριστείδης Αράπογλου

aaar@pppp.uoa.gr

M.Sc., M.Ed, Εκπαιδευτικός Πληροφορικής, Ερευνητής, Υπεύθυνος ΚΕ.ΠΛΗ.ΝΕ.Τ
Ν.Ευβοίας

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε σε μία ιδιαίτερη χρονική στιγμή μιας ισχυρότατης ύφεσης της Ελληνικής οικονομίας για μεγάλο χρονικό διάστημα. Με την εργασιακή ανασφάλεια ολοένα να αυξάνεται, τον ελεύθερο χρόνο να υποβαθμίζεται και τη Δια Βίου Εκπαίδευση να μεταβάλλεται εστιάζοντας κυρίως στην κατάρτιση, η έρευνα μελετά εκπαιδευόμενους που συμμετείχαν στην Εύβοια σε εκπαιδευτικά προγράμματα ενηλίκων γενικού πληθυσμού για τον «ψηφιακό εγγραμματισμό» τους στις Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνιών (Τ.Π.Ε) σε σχέση με: τις μεταβολές που έχει επιφέρει η οικονομική κρίση στη πρόσβασή τους στις Τ.Π.Ε, τον τρόπο που αξιοποιούν τον ελεύθερο τους χρόνο μέσα από την ενασχόληση τους με τις Τ.Π.Ε, τους λόγους που συμμετέχουν σε προγράμματα Δια Βίου Μάθησης για τις Τ.Π.Ε, τις στρατηγικές που υιοθετούν για την απόκτηση νέων γνώσεων στις Τ.Π.Ε και την αντιμετώπιση των φραγμών που συναντούν.

Λέξεις κλειδιά: Δραστηριότητες Ελεύθερου χρόνου και Τ.Π.Ε, Δια Βίου Μάθηση και Ελεύθερος χρόνος, «Ψηφιακός Εγγραμματισμός» Ενηλίκων στις Τ.Π.Ε.

Εισαγωγή

Οι ραγδαίες αλλαγές στην οικονομικό-κοινωνική κατάσταση της χώρας, προσδίδουν νέες διαστάσεις στα ζητήματα του ελεύθερου χρόνου με ομοιότητες αλλά και ουσιαστικές διαφορές από τις αλλαγές που επέφερε η μεγάλη πετρελαϊκή κρίση του 1973-1975. Παρότι, υπό την απειλή ακραίων εργασιακών μεταβολών, η συζήτηση για τον ελεύθερο χρόνο μπορεί να μη φαντάζει μείζον ή επίκαιρο θέμα, πρέπει να τονιστεί ότι, αντίθετα, είναι νευραλγικής σημασίας. Οι δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου αλληλοσυνδέονται τόσο με την οικονομία (υπηρεσίες του τριτογενή τομέα της οικονομίας), τη Δια Βίου Εκπαίδευση, αλλά και κοινωνιολογικό-πολιτικές τοποθετήσεις για τις κοινωνικές μεταβολές και την ελευθερία του ατόμου (Κορωναίου, 1996).

Η διάχυση των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και των Επικοινωνιών (Τ.Π.Ε) και η συμπύκνωση των εννοιών του χώρου-χρόνου (Giddens, 1990) επιφέρουν σημαντικές αλλαγές στις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου. «Παραδοσιακές» δραστηριότητες, τροποποιούνται ή αντικαθίστανται από νέες διαδικτυακές υπηρεσίες, ενώ παράλληλα εμφανίζονται νέες, όπως η κοινωνική δικτύωση που σημειώνει αλματώδη ανάπτυξη τα τελευταία χρόνια.

Η επεξεργασία των πληροφοριών είναι ένας καθοριστικός παράγοντας της οικονομίας και έχει επιπτώσεις σε όλες τις μορφές της κοινωνικής ζωής και των κοινωνικών χρόνων (Castells, 2000). «Με άγλημα τις νέες τεχνολογίες, οι παγκόσμιες αγορές προσπαθούν να εδραιωθούν έχοντας παράλληλα πολλαπλές θετικές αλλά και αρνητικές οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές συνέπειες. Οι έννοιες της γνώσης, της εκπαίδευσης, του αλφαριθμητισμού, της εργασίας, του κοινωνικού χρόνου και χώρου αρχίζουν να αλλάζουν ως αποτέλεσμα ισχυρών ψηφιακών εργαλείων και δικτύων Η/Υ» (Νικολάου, 2005).

Π. Αναστασιάδης, Ν. Ζαράνης, Β. Οικονομίδης & Μ. Καλογιαννάκης, (Επιμ.), *Πρακτικά 9^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου με Διεθνή Συμμετοχή «Τεχνολογίες της Πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση»*. Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, 3-5 Οκτωβρίου 2014.

Όπως διακηρύσσεται, οι γνώσεις, οι ικανότητες, οι δεξιότητες είναι περισσότερο καθοριστικής σημασίας στη σημερινή κοινωνία απ' ό,τι στη βιομηχανική κοινωνία (Νικολακάκη, 2004). Αυτό έχει οδηγήσει πολλούς να υποστηρίξουν ότι η Κοινωνία της Πληροφορίας είναι πιο δημοκρατική από τις προηγούμενες, γιατί, ενώ οι υλικές πηγές στις οποίες βασίζονταν η βιομηχανική περίοδος ήταν ανισομερώς καταναεμημένες, οι πνευματικές, που τώρα κυριαρχούν είναι κτήμα όλων.

Από την άλλη, ο Εκο υποδεικνύει την εμφάνιση μιας νέας κοινωνικής διάκρισης που θα βασιζείται στις δυνατότητες πρόσβασης, αλλά και χρήσης-ελέγχου της τεχνολογίας και της πληροφορικής. Οι Aslanidou και Pothitou, (2006) υποστηρίζουν ότι το Διαδίκτυο συμβάλλει στην ενίσχυση των ανισοτήτων μεταξύ των πολιτών μιας χώρας αλλά και μεταξύ των κατοίκων ολόκληρου του πλανήτη. «Για να γευτεί κανείς τα αγαθά του διαδικτύου πρέπει να μπορεί να έχει πρόσβαση σε αυτό. Η έκρηξη του δημιούργησε τους «πληροφοριοπλούσιους» και τους «πληροφοριοφτωχούς». Τη μείωση της ψαλίδας προσπαθούν να πετύχουν τα σύγχρονα κράτη μέσα από διάφορα προγράμματα. Όσο όμως η μετάδοση της γνώσης θα συνεχίζει να ακολουθεί τους κανονισμούς της πολιτικοοικονομικής εξουσίας, το ιδεώδες μιας «δημοκρατίας της πληροφορίας» θα παραμένει ουτοπία».

Σύμφωνα με τον OECD (2000) η ανάγκη του συνολικού πληθυσμού να έχει πρόσβαση και να χρησιμοποιεί τις Τ.Π.Ε εμφανίζεται ως ένα κρίσιμο βήμα τόσο για τη δημιουργία μιας εργατικής δύναμης με ικανότητες όσο και για την ενδυνάμωση των πολιτών του 21^{ου} αιώνα. Ο Giddens (1990) υποστηρίζει ότι «τα άτομα πρέπει να εμπλακούν λιγότερο ή περισσότερο με τον ευρύτερο κόσμο, αν είναι να επιβιώσουν. Οι πληροφορίες που παράγονται από τους ειδικούς δεν μπορούν άλλο να περιορίζονται σε ειδικές ομάδες, αλλά συστηματικά να ερμηνεύονται και να γίνονται πράξη από τους κοινούς ανθρώπους στην καθημερινότητά τους».

Σημαντικός παράγοντας είναι η υιοθέτηση μιας διευρυμένης, αναπλαισιωμένης αντίληψης για την έννοια της πρόσβασης (Clark & Gorski, 2002; Wiburg, 2003). Η αύξηση της διαθεσιμότητας και της πρόσβασης στις Τ.Π.Ε δε μπορεί από μόνη της να μειώσει τα προβλήματα του ψηφιακού χάσματος. Το ψηφιακό χάσμα έχει ως κύρια αίτια, εκτός από τα θέματα πρόσβασης και κατοχής ηλεκτρονικού υπολογιστή (Η/Υ), τις διαφορές ανάμεσα στη κουλτούρα, την εκπαίδευση, τον αλφαριθμητισμό, τις ευκαιρίες, την κοινωνική ιεράρχηση και την κοινωνική ισχύ (Angus και άλλοι, 2004). Οι Selwyn και άλλοι (2006) κάνουν διάκριση μεταξύ των εννοιών «πρόσβαση στις Τ.Π.Ε» και «χρήση των Τ.Π.Ε». Δεν είναι αυτονόητο ότι η πρόσβαση στις Τ.Π.Ε θα οδηγήσει και στη χρήση αυτών. Ο βαθμός χρήσης και αξιοποίησης των Τ.Π.Ε συνδέεται με τη κοινωνική τάξη, με τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα να βρίσκονται συνεχώς ουραγοί στο ξέφρενο ρυθμό αξιοποίησης νέων καινοτομιών, ως ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού που υιοθετεί πάντα τις νέες τεχνολογίες αρκετά αργότερα σύμφωνα με τις φάσεις διάχυσης μιας καινοτομίας (φαινόμενο της καμπύλης S). Η έννοια της χρήσης των Τ.Π.Ε εμφανίζεται γενική, ενώ υπάρχουν διαφορετικοί βαθμοί αξιοποίησης, επιλογής και ελέγχου της τεχνολογίας.

Θεωρητικό Πλαίσιο-Ελεύθερος χρόνος και Δια Βίου Εκπαίδευση στις Τ.Π.Ε

Στην Ελλάδα την τελευταία δεκαετία υλοποιήθηκε σημαντικός αριθμός προγραμμάτων εκπαίδευσης στις Τ.Π.Ε., από έργα συγχρηματοδοτούμενα από την Ευρωπαϊκή Ένωση, με στόχο την αύξηση του ποσοστού πρόσβασης του γενικού πληθυσμού στο Διαδίκτυο και τους υπολογιστές για να γεφυρωθεί το ψηφιακό χάσμα. Τα προγράμματα αυτά πραγματοποιήθηκαν κυρίως τις απογευματινές ώρες, ως εναλλακτική πρόταση στην αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου επιμορφούμενων από το γενικό πληθυσμό.

Ο ελεύθερος χρόνος αποτελεί αντικειμενική προϋπόθεση για τη μεγαλύτερη συμμετοχή σε προγράμματα Δια Βίου Εκπαίδευση και ειδικότερα στα προγράμματα «ψηφιακού εγγραμματοσμού». Όπως υποστηρίζει η Κορωναίου (2009), «Η ύπαρξη του ελεύθερου χρόνου είναι σήμερα αναγκαία για δύο λόγους: αφενός για την απόκτηση των απαραίτητων γνώσεων και δεξιοτήτων, ώστε να αντιμετωπιστούν οι συνεχώς αυξανόμενοι δείκτες ανεργίας και αφετέρου για τη μεγαλύτερη και ουσιαστικότερη συμμετοχή στην κοινωνική και πολιτισμική ζωή.» Συνεχίζοντας, τονίζει ότι η εκπαίδευση ενηλίκων συρρικνώνεται στην επαγγελματική κατάρτιση λόγω του ανασφαλούς εργασιακού περιβάλλοντος εξαιτίας της οικονομικής κρίσης με αποτέλεσμα να επέρχεται απομάκρυνση της Δια Βίου Εκπαίδευσης από το όραμα των διανοητών της δεκαετίας του 60 για τον ελεύθερο χρόνο ως δραστηριότητα ενατένισης (Αριστοτέλεια προσέγγιση).

Σύμφωνα με τους Selwyn et al. (2006) η υπόθεση βασισμένη στο ανθρώπινο κεφάλαιο, ότι δηλαδή ένα άτομο θα αναπτύξει δεξιότητες στις Τ.Π.Ε προκειμένου να εργαστεί στο μέλλον, είναι μερικώς στοιχειοθετημένη. Οι αιτίες που οδηγούν τους ανθρώπους στην ενασχόληση με τους υπολογιστές δεν είναι πάντα σαφείς και γι' αυτό δεν καλύπτονται εύκολα από τις δημόσιες παροχές. Όπως με όλες τις διαδικασίες μάθησης, και η εκμάθηση χρήσης υπολογιστή έχει τόσο εγγενή αξία (λειτουργώντας ως σκοπός από μόνη της) όσο και λειτουργική (λειτουργώντας ως μέσο επίτευξης των προσωπικών στόχων). Η πιο συνήθης μορφή μάθησης είναι αυτή της χρηστικής αξίας - στο πλαίσιο της οποίας τα άτομα μαθαίνουν να χρησιμοποιούν τους υπολογιστές για συγκεκριμένους σκοπούς. Αυτοί ποικίλλουν από επιδιώξεις ελεύθερου χρόνου, όπως η ψηφιοποίηση οικογενειακών φωτογραφικών συλλογών. Η εκμάθηση υπολογιστών είναι μία πολύπλοκη, σταδιακή διαδικασία που λαμβάνει χώρα σε όλη τη διάρκεια της ζωής. Παρόλο που η εκμάθηση στις Τ.Π.Ε προάγεται από τη διαδικασία τυπικών και μη τυπικών μορφών εκπαίδευσης το μεγαλύτερο μέρος της είναι άτυπο, κατακερματισμένο και συγκεκριμένο ως προς το ατομικό πλαίσιο χρήσης των υπολογιστών τη συγκεκριμένη στιγμή χρήσης. Η απόκτηση δεξιοτήτων χρήσης υπολογιστή στηρίζεται κυρίως στην αυτοδιαχειριζόμενη μάθηση, ωστόσο η συχνά σποραδική συμβολή σημαντικών άλλων μορφών είναι κρίσιμη.

Η Έρευνα: Εμπειρικό Μέρος

Σκοπός

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Σκοπός της είναι η μελέτη εκπαιδευομένων που συμμετείχαν σε προγράμματα μη τυπικής εκπαίδευσης γενικού πληθυσμού στην Εύβοια για την απόκτηση βασικών δεξιοτήτων στις Τ.Π.Ε σε σχέση με τις μεταβολές που έχει επιφέρει η οικονομική κρίση στη πρόσβαση τους στις Τ.Π.Ε και στον διαθέσιμο ελεύθερο χρόνο τους, με τον τρόπο που νοσηματοδοτούν και αξιοποιούν τον ελεύθερο τους χρόνο μέσα από την ενασχόληση τους με τις Τ.Π.Ε, με τους λόγους συμμετοχής τους σε προγράμματα Δια Βίου Εκπαίδευσης για τις Τ.Π.Ε, με τις στρατηγικές που υιοθετούν για την απόκτηση νέων γνώσεων και δεξιοτήτων στις Τ.Π.Ε και την αντιμετώπιση των φραγμών που συναντούν.

Δείγμα

Στην έρευνα συμμετείχαν δώδεκα ενήλικες που είχαν ολοκληρώσει τα τελευταία προγράμματα επιμόρφωσης γενικού πληθυσμού (ΗΡΩΝ-II) στη περιοχή της Εύβοιας. Η έρευνα στηρίχτηκε σε χρήση δειγμάτων μη πιθανοτήτων (Πίνακας1).

Πίνακας 1.: Δημογραφικά στοιχεία συμμετεχόντων στην έρευνα

ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΡΩΤΗΘΕΝΤΩΝ			ΗΛΙΚΙΑ						ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ			
ΑΝΔ.	ΓΥΝ.	ΣΥΝ.	25-30	30-40	45-50	50-55	55-65	>70	ΓΥΜ.	ΔΥΚ.	ΙΕΚ	ΤΕ/ΘΜΙΑ
6	6	12	2	3	1	3	2	1	0	4	2	6
ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ (ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ)						ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ						
ΑΝΕΡ.	ΓΑ.	ΕΚΠ.	ΔΗΜ.ΧΩ.	ΔΥΚ.	ΣΥΝΤΑΣ.	ΑΓΑΜΟΣ	Με ΑΝΗΛΙΚΑ	ΤΕΚΝΑ	Με ΕΝΗΛΙΚΑ	ΤΕΚΝΑ		
1	1	2	2	1	5	4	4		4			

Διαδικασία

Ο μεθοδολογικός σχεδιασμός της έρευνας επιχειρήθηκε μέσα από μία ποιοτική προσέγγιση. Ως ερευνητικό εργαλείο συλλογής δεδομένων επιλέχθηκε η ημιδομημένη συνέντευξη μέσης διάρκειας 45' λεπτών. Για την οργάνωση της κατασκευάστηκε ένα αρχικό πλαίσιο ερωτημάτων. Για λόγους εγκυρότητας αλλά και αξιοπιστίας της έρευνας έγινε αρχικά πιλοτική έρευνα σε συμμετέχοντες που πληρούσαν τις προδιαγραφές του δείγματος. Το πλαίσιο που τελικά διαμορφώθηκε αποτελείται από έξι (6) άξονες ανοικτών ερωτημάτων. Κάθε άξονας περιλαμβάνει 8-10 ανοικτά ερωτήματα. Συγκεκριμένα:

- Ο πρώτος άξονας αφορά ερωτήματα σχετικά με δημογραφικά στοιχεία των ερωτηθέντων, το προφίλ τους και ρόλους που αναπτύσσουν μέσα στην οικογένεια.
- Ο δεύτερος άξονας αφορά ερωτήματα για τη διαχείριση ελεύθερου χρόνου (αγαπημένες δραστηριότητες, πληροφόρηση που αυτές απαιτούν, εμπόδια, στρατηγικές αντιμετώπισης τους, πιθανές μεταβολές λόγω οικονομικής κρίσης).
- Ο τρίτος άξονας αφορά ερωτήματα για τη συμμετοχή στο επιμορφωτικό πρόγραμμα στις Τ.Π.Ε. (προϋπάρχουσες γνώσεις, λόγοι συμμετοχής, εμπόδια, στρατηγικές που ακολούθησαν, δίκτυα υποστήριξης, στοιχεία που τελικά αποκόμισαν).
- Ο τέταρτος άξονας αφορά ερωτήματα για την χρήση των Τ.Π.Ε στον ελεύθερο χρόνο (δραστηριότητες, χρόνο που διαθέτουν, αλλαγές που η επιμόρφωση πιθανά επέφερε).
- Ο πέμπτος άξονας αφορά στην πρόσβαση στις Τ.Π.Ε και τη χρήση τους στο σπίτι.
- Ο έκτος άξονας αφορά ερωτήματα για τις διαδικασίες άτυπης μάθησης και μη τυπικής εκπαίδευσης στις Τ.Π.Ε. (τρόποι απόκτησης νέων γνώσεων στις Τ.Π.Ε, αξιοποίηση του Διαδικτύου, συμμετοχή σε εξ αποστάσεως προγράμματα.)

Μετά τη συγκέντρωση των δεδομένων των συνεντεύξεων, έγινε διεξοδική απομαγνητοφώνηση και πολλαπλές αναγνώσεις τους για εξοικείωση με τα δεδομένα. Η ανάλυση των δεδομένων στηρίχθηκε στη θεματική ανάλυση με στόχο να επιλεγούν τα σημεία- κλειδιά των συνεντεύξεων, να κατανοηθεί το κείμενο με βάση τα ερευνητικά ερωτήματα, επικεντρώνοντας στα βασικά θέματα και να βρεθούν τα κοινά σημεία.

Αποτελέσματα

Παρά τη μείωση του μηνιαίου εισοδήματος και τη μεταβολή δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου των συμμετεχόντων στην έρευνα δε φαίνεται ακόμα να σημειώνεται μείωση στην πρόσβαση προς τις Τ.Π.Ε. Όλοι δήλωσαν ότι έχουν ευρύτερη σύνδεση στο σπίτι και υπολογιστή. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία η απόκτηση του έγινε κατά τη διάρκεια της επιμόρφωσης. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι μετά το επιμορφωτικό πρόγραμμα έχει αυξηθεί η διάθεση ελεύθερου χρόνου σε δραστηριότητες με Τ.Π.Ε. Σε αυτό συντελεί και η οικονομική κρίση, καθώς οι ερωτηθέντες στρέφονται και σε εναλλακτικές μορφές των αγαπημένων τους δραστηριοτήτων μέσω δωρεάν διαδικτυακών εφαρμογών.

Χαρακτηριστικό είναι η χρήση του Διαδικτύου για επικοινωνία «*με το Skype μίλησα με το γιό μου, μάλιστα χάρηκα γιατί το βρήκα από μόνη μου*» κυρίως από τις γυναίκες του δείγματος και από νεότερες ηλικιακές ομάδες. Σε αρκετές περιπτώσεις οι ερωτηθέντες διαθέτουν αρκετά περισσότερο χρόνο στον υπολογιστή από αυτόν που αρχικά δήλωσαν ότι διαθέτουν.

Η διαμόρφωση των επιλογών των ερωτηθέντων ως προς τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου είναι μία πολυσύνθετη διαδικασία και επηρεάζεται ιδιαίτερα από (Crowford και άλλοι, 1991): την ηλικία, το φύλο, το μορφωτικό επίπεδο, το μηνιαίο εισόδημα, ψυχολογικές καταστάσεις, τις διαπροσωπικές σχέσεις με άλλους και κοινωνικά πρότυπα. Οι δραστηριότητες που έχουν αναπτύξει υποστηρίζουν κυρίως πρότερες δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου ή λειτουργούν ως επέκταση αυτών.

Οι νεότερες ηλικιακές ομάδες των συμμετεχόντων στην έρευνα χρησιμοποιούν καθημερινά μία μεγάλη ποικιλία υπηρεσιών του Διαδικτύου στον ελεύθερο χρόνο τους, έχοντας πρόσβαση από διάφορους χώρους και μέσα (φορητούς υπολογιστές, smart phones). Η έννοια της επικοινωνίας, η έκφραση συναισθημάτων, η ψυχαγωγία, η μάθηση φαίνεται να νοηματοδοτούνται με διαφορετικό τρόπο για τις ηλικίες κάτω των 30 ετών. Ένας νέος κώδικας επικοινωνίας χρησιμοποιείται στην καθημερινή επικοινωνία μεταξύ των ηλικιών αυτών: «*κατεβάζω*» μουσική, «*αναρτώ στο τοίχο μου*».

Σχεδόν όλοι οι ερωτηθέντες δεν χρησιμοποιούν καινοτόμες υπηρεσίες για την ανάπτυξη του δικού τους περιεχόμενου και για τη δημοσίευση του στο Διαδίκτυο (σε Wikis, YouTube ή άλλες υπηρεσίες του Συμμετοχικού Ιστού). Από τις απαντήσεις φαίνεται είτε να αγνοούν τις δυνατότητες που δίνουν οι νέες αυτές υπηρεσίες είτε να μην έχουν εμπιστοσύνη στο εαυτό τους για το περιεχόμενο που μπορεί να δημιουργήσουν. Χαρακτηριστική είναι η δήλωση νεαρής επιμορφούμενης «*...Είμαι λίγο ανασφαλής. Μπορεί να διαβάζω πολλά να νομίζω ότι τα ξέρω, αλλά δεν θέλω να γράφω κάτι το οποίο μπορεί να είναι και λάθος*». Πιθανά αυτό να οφείλεται και στους στόχους, στη διάρκεια και στο περιεχόμενο του προγράμματος σπουδών των επιμορφωτικών προγραμμάτων που παρακολούθησαν.

Σύνθετες εμφανίζονται οι επιμορφωτικές ανάγκες στους επιμορφούμενους κάτω των 50 ετών, που τους απασχολούν θέματα εργασίας ή ανατροφής μικρών μελών στην οικογένεια: «*Να μάθω λίγα πράγματα για το κομπιούτερ, για τους υπολογιστές, ώστε να μπορώ αργότερα να ανταπεξέλθω και στη βοήθεια των παιδιών*». Στις περιπτώσεις αυτές οι ανάγκες απόκτησης βασικών δεξιοτήτων στις Τ.Π.Ε εμφανίζονται να ξεπερνούν την απλή επιθυμία του σύγχρονου καταναλωτή για το καινούργιο και, αντίθετα με άλλα ηλεκτρονικά καταναλωτικά αγαθά, να είναι πέρα από την απλή αξιοποίησή τους σε δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου. Οι νεώτεροι σε ηλικία (κάτω των 30 ετών) φαίνεται να προτιμούν πιο εξειδικευμένα προγράμματα στις Τ.Π.Ε, που μπορεί να έχουν και πρακτική εφαρμογή στο χώρο της εργασίας, δίνοντας τους κάποιο επιπλέον εφόδιο στην εργασιακή τους εξέλιξη «*ακόμα και μία αίτηση που έκανα σε ένα μαγαζί για είδη καθαρισμού, χλωρίνες και τέτοια, ζητάγανε να έχεις ευχέρεια στον υπολογιστή*». Αντίθετα για τις ηλικιακές ομάδες άνω των 50 ετών ως σημαντικότερος λόγος επιμόρφωσης τονίζεται η ανάγκη να μη νοιώθουν αποκομμένοι από τις εξελίξεις. Χαρακτηριστική είναι η δήλωση «*Χρόνια το ήθελα. Γενικά δεν θέλω να είμαι έξω από την εξέλιξη...Τα παιδιά μου είχανε και ασχολούνται. Εγώ το έβλεπα σα μαγικό κουτί, Ήθελα να το μάθω δε μ' αρέσει να είμαι έξω. Ήθελα να μη το βλέπω σα μαγικό κουτί.*»

Σημαντικές διαδικασίες άτυπης μάθησης αναπτύχθηκαν από τους επιμορφούμενους κατά τη διάρκεια του προγράμματος, ακολουθώντας παραδοσιακές οδούς. Προκειμένου να αντιμετωπίσουν τους φραγμούς του περιορισμένου χρόνου του προγράμματος για εφαρμογή, οι συμμετέχοντες κρατούσαν σημειώσεις, δανείστηκαν βιβλία και εξασκούσαν στο σπίτι ή στο χώρο εργασίας τους («*Ξύπναγα τα Σαββατοκύριακα στις πέντε το πρωί, όταν η οικογένεια κοιμόταν, για να κάνω εξάσκηση, να μάθω αυτά που έβλεπα*»). Στις διαδικασίες αυτές

σημαντικό ρόλο είχαν τα δίκτυα υποστήριξης που ανέπτυξαν οι επιμορφούμενοι από την ευρύτερη οικογένεια, φιλικά πρόσωπα ή συναδέλφους. Σημαντικός είναι και ο ρόλος των παιδιών της οικογένειας στις άτυπες διαδικασίες μάθησης στη περίπτωση γονέων μεγαλύτερης ηλικίας. Σποραδικά οι γονείς παρακολουθούσαν τον τρόπο χρήσης του Η/Υ από τα παιδιά και στη συνέχεια υιοθετούσαν τον τρόπο χρήσης ζητώντας και τη βοήθεια τους («*Σημειωτέον ότι όταν το πρωτόεκανα, με υπόδειξη του γιού μου, μου φάνηκε τόσο απίστευτο, να πατήσω μία φράση που θυμόμουνα δηλαδή από το ποίημα του συγκεκριμένου ποιητή και να βγει το ποίημα. Πραγματικά και τώρα που το λέω δηλαδή...*»). Επιπρόσθετα, οι διαπροσωπικές σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας φαίνεται να παίζουν σημαντικό ρόλο στη διάθεση ελεύθερου χρόνου για την παρακολούθηση της επιμόρφωσης, καθώς και στο ψυχολογικό επίπεδο για να μην δημιουργούνται αισθήματα ενοχών.

Ως προς την επιλογή του τρόπου μάθησης, όλοι οι συμμετέχοντες δήλωσαν ότι προτιμούν να παρακολουθήσουν ένα νέο πρόγραμμα επιμόρφωσης στις Τ.Π.Ε. από το να προσπαθήσουν να μάθουν από μόνοι τους. Περιορισμένες φαίνονται να είναι οι διαδικασίες άτυπης μάθησης για τις Τ.Π.Ε μέσω κοινοτήτων του Διαδικτύου. Ελάχιστοι χρησιμοποιούν το Διαδίκτυο για να επιλύσουν κάποιο πρόβλημα στον υπολογιστή ή για να αποκτήσουν κάποια νέα γνώση στις Τ.Π.Ε. Οι νεότερες ηλικιακές ομάδες φαίνεται να έχουν μεγαλύτερο βαθμό αυτενέργειας και να μαθαίνουν μέσα από την δοκιμή, αλλά και με διαδικασίες άτυπης μαθητείας από τον εργασιακό χώρο που εργάζονται, παρακολουθώντας άλλους συναδέλφους τους. Στις μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες, η αυτενέργεια για να ανακαλύψουν κάποια νέα γνώση φαίνεται περιορισμένη μετά το τέλος του επιμορφωτικού προγράμματος.

Ως προς το φύλο, οι γυναίκες του δείγματος προτιμούν η μάθηση στους υπολογιστές να είναι δομημένη και κατευθυνόμενη μέσα από το πλαίσιο του προγράμματος. Το γεγονός αυτό φαίνεται να σχετίζεται με αισθήματα ανασφάλειας απέναντι στην χρήση της τεχνολογίας («*Έχω μία σχέση τόσο όσο μου φαίνονται τα ηλεκτρονικά ιδιαίτερα δύσκολα και περίεργα*», «*Με την τεχνολογία έχω μία απόσταση. Από το απλό κινητό τηλέφωνο μέχρι τον υπολογιστή*»). Η στάση αυτή είναι αποτέλεσμα ρόλων στην οικογένεια που καλλιεργούνται από τα πρώτα χρόνια και στη συνέχεια εσωτερικεύονται.

Παρόμοια αισθήματα ανασφάλειας και άγχους φαίνεται να αναπτύσσονται και οι άντρες των μεγαλύτερων ηλικιακών ομάδων. «*Η εκμάθηση του υπολογιστή πρέπει να στοχεύει στη χρήση μέσα από καθοδήγηση ακολουθώντας ένα αυστηρά δομημένο πρόγραμμα σπουδών*» δηλώνει επιμορφούμενος. Τέτοιες προσεγγίσεις αρχικά μπορεί να μειώνουν το άγχος χειρισμού, αλλά πιθανά να συντηρούν την εξάρτηση από συγκεκριμένα προϊόντα της αγοράς λογισμικού, καθώς δεν καλλιεργούν μεταγνωστικές ικανότητες, αυτενέργειας και προσαρμογής σε διαφορετικά γραφικά περιβάλλοντα επικοινωνίας. Ο υπολογιστής αντιμετωπίζεται παρόμοια με άλλες συσκευές τεχνολογίας ως «αδιαφανές κουτί» στο επίπεδο χειρισμού με περιορισμένο βαθμό ελέγχου. Το γεγονός αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία στην έννοια μίας αναπλαισιωμένης αντίληψης για τη πρόσβαση.

Ωστόσο είναι ιδιαίτερα σημαντικό ότι μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος οι επιμορφούμενοι νοιώθουν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση στη χρήση υπολογιστή. Η απόκτηση βασικών δεξιοτήτων για τις Τ.Π.Ε. μέσα από ένα επιμορφωτικό πρόγραμμα φαίνεται να μπορεί να αποτελέσει έναυσμα για το μετασχηματισμό των στάσεων απέναντι στην τεχνολογία. Όπως χαρακτηριστικά δηλώνει επιμορφούμενος: «*Εμένα ήτανε τα θεμέλια για να ξεκινήσω να καταλάβω τους υπολογιστές. Μέσα από αυτό γνώρισα ανθρώπους, οι άνθρωποι με βοήθησαν να μάθω περισσότερα πράγματα και κάποια στιγμή άνοιξε το μυαλό μου και άρχισα να ψάχνω πια μόνος μου τι ήθελα*», ενώ άλλος καταθέτει «*Πρώτα αν δεν ήμουν σίγουρος για κάτι, ούτε ένα*

μικρό φάκελο δεν θα άνοιγα, φοβόμουν να μην κάνω καμιά ζημιά ή σβήσω κάτι. Τώρα απέκτησα αυτοπεποίθηση και είναι καλό αυτό...»

Αναφορικά με τα εμπόδια που αντιμετώπισαν οι συμμετέχοντες στην έρευνα, επικεντρώνονται κυρίως σε φραγμούς του ίδιου του προγράμματος (περιορισμένη διάρκεια, έλλειψη εγχειριδίων, παλαιότερες εκδόσεις λογισμικών του επιμορφωτικού κέντρου σε σχέση με εκείνες που διαθέτει ο υπολογιστής στο σπίτι τους), σε στάσεις απέναντι στη χρήση της τεχνολογίας (ανασφάλεια), έλλειψη γνώσης της αγγλικής γλώσσας. Για την αντιμετώπισή τους κατά τη διάρκεια του προγράμματος σημαντικό ρόλο είχε η συνεργασία τους με τον/την εκπαιδευτή/τρια και το κλίμα συνεργασίας που αναπτύχθηκε στην ομάδα «...Η δε διδάσκουσα είχε τότε υπομονή, πράγμα που βλέπεις σπάνια σε νέους ανθρώπους, που ένιωθα ότι είχα φτάσει να είμαι στη μαθητική μου ζωή».

Συμπεράσματα-Συζήτηση

Από την έρευνα φαίνεται να επαληθεύονται οι ισχυρισμοί των Selwyn et al. (2006) ότι η εκμάθηση χρήσης υπολογιστή έχει τόσο εγγενή αξία (λειτουργώντας ως σκοπός από μόνη της) όσο και λειτουργική (λειτουργώντας ως μέσο επίτευξης των προσωπικών στόχων). Η εκμάθηση υπολογιστών είναι μία πολύπλοκη, σταδιακή διαδικασία που λαμβάνει χώρα σε όλη τη διάρκεια της ζωής. Παρά την αξιόλογη συμβολή που φαίνεται να έχει η παροχή στο γενικό πληθυσμό επιμορφωτικών προγραμμάτων απόκτησης βασικών δεξιοτήτων στις Τ.Π.Ε., είναι ιδιαίτερα σημαντικό να υιοθετηθεί μία διευρυμένη αντίληψη για την έννοια της πρόσβασης δίνοντας ιδιαίτερη σημασία στη παροχή αυθεντικών αναγκών αξιοποίησης των Τ.Π.Ε. και στην οργάνωση επιμορφωτικών προγραμμάτων, που να υιοθετούν προεγγίσεις κριτικού στοχασμού για το μετασχηματισμό στάσεων (Κόκκος, 2008; Mezirow, 2007) απέναντι στη χρήση και την αξιοποίηση των Τ.Π.Ε., απελευθερώνοντας τους συμμετέχοντες από τις κυρίαρχες επιταγές.

Σε μία τέτοια προσέγγιση προτείνεται οι επιμορφωτικές δράσεις να είναι όσο το δυνατό ανεξάρτητες από συγκεκριμένα προϊόντα της αγοράς λογισμικού και να στοχεύουν στην ενίσχυση της αυτενέργειας, της συμμετοχής και της αίσθησης ελέγχου της τεχνολογίας (Κωνηγός, 2006). Οι παρεμβάσεις μπορεί να είναι μέρος ενός ολοκληρωμένου προγράμματος δράσεων υποστήριξης για θέματα πρόσβασης.

Ιδιαίτερη σημασία έχει η στήριξη μίας από κάτω προς τα πάνω προσέγγισης, ενισχύοντας δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου που αναπτύσσονται στο σπίτι για άτυπες μορφές μάθησης στις Τ.Π.Ε. ή/και με Τ.Π.Ε., εμπλέκοντας παράλληλα τους ίδιους τους πολίτες στη δημιουργία, στο διαμοιρασμό και σχολιασμό του δικού τους περιεχομένου με υπηρεσίες Web 2.0. Ανάμεσα στις δράσεις αυτές μπορεί να είναι:

- Η οργάνωση μικρής διάρκειας εργαστηρίων μαθητείας του γενικού πληθυσμού σε θέματα παραγωγής Διαδικτυακού περιεχομένου, ώστε να δημιουργούν και να δημοσιεύουν το δικό τους ψηφιακό περιεχόμενο ανάλογα με την εμπειρία τους, την κουλτούρα τους, τις δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου.
- Η δημιουργία και δημοσιοποίηση ψηφιακών αποθετηρίων ανοικτής πρόσβασης στο Διαδίκτυο με ψηφιοποιημένο πολιτιστικό περιεχόμενο επαναχρησιμοποιήσιμο σε διάφορα πολιτιστικά και εκπαιδευτικά περιβάλλοντα. Το περιεχόμενο αυτό μπορεί να εμπλουτίσει επιμορφωτικές δράσεις για την αξιοποίηση των Τ.Π.Ε. σε δραστηριότητες πνευματικής ενατένισης ελεύθερου χρόνου.

Πάνω από όλα πρέπει να επικρατήσει μία κριτική στάση απέναντι στην αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών σε δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου και σε διαδικασίες Δια Βίου Μάθησης. Οι τεχνολογίες προσφέρουν νέες δυνατότητες, όμως παράλληλα μπορεί να

δημιουργούν νέους φραγμούς και κοινωνικές ανισότητες. Για την κατανόηση των φραγμών εκείνων που έχουν λιγότερα κίνητρα για μάθηση απαιτείται ευρύτερη μελέτη στο πληθυσμό που είτε τελικά δεν ολοκληρώνει το πρόγραμμα είτε δε συμμετέχει σε διαδικασίες μάθησης. Το πρόβλημα είναι πολυσύνθετο και εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο που οι ευάλωτες κοινωνικές ομάδες έχουν εσωτερικεύσει τις ταξικές επιβολές με αποτέλεσμα τη μείωση της αυτοεκτίμησης τους και τη διαμόρφωση χαμηλών προσδοκιών (Bourdieu, 1984).

Από την άλλη, η συμμετοχή σε εκπαιδευτικά προγράμματα απαιτεί τη διάθεση χρόνου και κυρίως του χρόνου για κοινωνική ζωή. Η οικονομική κρίση και η εντατικοποίηση της εργασίας μπορεί να βάλει τη διαθεσιμότητα ελεύθερου χρόνου και τις κοινωνικές υποδομές υποστήριξης. Πέρα όμως από την έλλειψη χρόνου, η εκπαίδευση ενηλίκων υποφέρει από την πολλαπλότητα των ελεύθερων διαθέσιμων επιλογών για το χρόνο αυτό.

Τα χαρακτηριστικά των νέων υπηρεσιών του Διαδικτύου έχουν τη δυναμική να καλλιεργήσουν την ανάπτυξη μιας συμμετοχικής κουλτούρας με τους εμπλεκόμενους να νοιώθουν κοινωνικά συνδεδεμένοι μεταξύ τους. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να διερευνηθούν οι προϋποθέσεις άτυπης μάθησης που φαίνεται αυτά τα μέσα να δημιουργούν, αφού μπορεί να οδηγήσουν σε μία τομή για το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα. Σε μία δύσκολη και μεταβαλλόμενη κοινωνικό-οικονομική κατάσταση όπως η σημερινή, τα κοινωνικά δίκτυα του Διαδικτύου θα μπορούσαν να συμβάλουν στην αφύπνιση της επιθυμίας και την ανάπτυξη της ικανότητας για ατομική ή συλλογική αυτομόρφωση, ικανοποιώντας το όραμα του Ντομαζνιέ και των άλλων διανοητών του ελεύθερου χρόνου.

Αναφορές

- Mesirow, J. (2007). *Η μετασχηματίζουσα μάθηση*. Αθήνα: εκδ. Μεταίχμιο
- Νικολάου, Γ. (2005). *Διαπολιτισμική Διδακτική. Το νέο περιβάλλον. Βασικές αρχές*. (σελ. 43-56, 76-107) Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα Α.Ε.
- Νικολακάκη, Μ. (2004). *Παγκοσμιοποίηση, Δια Βίου Μάθηση και Νέες Τεχνολογίες: Δημοκρατικό εγχείρημα ή Διερεύνηση των Ανισοτήτων*. Στο Μ. Νικολακάκη (επ.), *Παγκοσμιοποίηση Τεχνολογία και Παιδεία στη Νέα Κοσμοπολίη* (σ. 295-310). Αθήνα: Ατροπός.
- Κόκκος, Α. (2008) *Εισαγωγή στην Εκπαίδευση Ενηλίκων. Τόμος Α. Θεωρητικές Προσεγγίσεις*, Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Κυνηγός (2006) *Το μάθημα της Διερεύνησης. Παιδαγωγική αξιοποίηση των ψηφιακών τεχνολογιών για τη διδασκική των Μαθηματικών. Από την έρευνα στην τάξη*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κορωναίου, Α. (2009). *Ο ελεύθερος χρόνος των γυναικών: προϋπόθεση για την ανάπτυξη της εκπαίδευσης ενηλίκων*. Στο Δ. Βεργίδης & Α. Κόκκος (επ.), *Εκπαίδευση Ενηλίκων διεθνείς προσεγγίσεις και ελληνικές διαδρομές* (σελ. 349-367). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κορωναίου, Α. (1996). *Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου*, Αθήνα: Νήσος.
- Aslanidou, S., Pothitou, E., (2006). *Report for Mediappro: Greek synthesis of the quantitative and qualitative survey*, Mediappro-Aspete.
- Angus, L., Snyder, I., Sutherland-Smith, W., (2004). ICT and educational (dis)advantage: families, computers and contemporary social and educational inequalities. *British Journal of Sociology of Education*, 25(1), 3-18.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Castells M., (2000). *The Rise of the Network Society* London: Blackwell.
- Crowford, D., Jackson, E., and Godey, G. (1991). *A hierarchical model of leisure constraints*, *Leisure Sciences*, 9, pp.119-127.
- Giddens, A. (1990). *Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity
- OECD (2000). *Schooling for tomorrow: Learning to Bridge the Digital Divide. Education and Skills*.
- Selwyn, N. Gorard, S. Furlong, J. (2006). *Adult learning in the digital age. Information Technology and the learning society*. Oxon: Routledge Taylor & Francis Group.
- Wiburg, M., K., (2003). *Technology and the New Meaning of Education Equity. Computer in the Schools*, 20(1/2), 113-128.